OSMOZA DINTRE BISERICĂ ȘI EUHARISTIE
în ecleziologia lui Jean Marie Roger Tillard

Pr. Daniel Iacobuţ,
Institutul Teologic Romano-Catolic, Iași

„Biserica trăiește din Euharistie (*Ecclesia de Eucharistia vivit*). Acest adevăr nu exprimă numai o experiență zilnică de credință, ci cuprinde în sinteză *nucleul misterului Bisericii*"[1]. Aceste prime cuvinte ale ultimei scrisori enciclice a Papei Ioan Paul al II-lea, *Ecclesia de Eucharistia*, scot în evidență în mod clar profunzimea și trăinicia raportului vital dintre Biserică și Liturgie și centrul ei sacramental, Euharistia. Este vorba despre o evidență ce se bazează și pe documentele Conciliului al II-lea din Vatican, mai ales prin constituțiile ce privesc Liturgia, *Sacrosantum Concilium*, și Biserica, *Lumen Gentium*. În aceste documente descoperim faptul că una dintre căile pentru a pătrunde misterul Bisericii presupune legătura existențială dintre Biserică și Liturgie, deoarece în Liturgie se zăresc expresia și realizarea misterului de comuniune și de mântuire al Bisericii[2].

O consecință directă a acestei reciprocități dintre Biserică și Euharistie și, mai larg, dintre Biserică și Liturgie este integrarea faptului liturgic în discursul teologic, mai ales, în cadrul ecleziologiei. Însă, la o lectură atentă a gândirii teologice postconciliare un reputat liturgist, S. Marsili, afirma: „Avem impresia că teologia încă nu s-a decis să considere liturgia drept una dintre componentele necesare existenței și înțelegerii misterului Bisericii"[3]. Acest vast câmp al reflecției ecleziologice, ce apare, așadar, destul de arid la considerarea liturgiei drept un *locus theologicus* autentic, prezintă însă și unele zone fertile care

---

[1] *Ecclesia de Eucharistia*.

[2] «Attamen Liturgia est culmen ad quod actio Ecclesiae tendit et simul fons unde omnis virtus emanat» (Liturgia e culmea spre care tinde acțiunea Bisericii și izvorul din care emană toată puterea ei), Conc. Ecum. Vat. II, Costituzione sulla Sacra Liturgia *Sacrosantum Concilium*, 10, *Acta Apostolicae Sedis* 56 (1964) 102; «Sacrificium eucharisticum, totius vitae christianae fontem et culmen, participantes divinam victimam Deo offerunt atque seipsos cum Ea» (Participând la Jertfa euharistică, izvor și apogeu al întregii vieți creștine, ei oferă lui Dumnezeu Victima divină și pe ei înșiși o dată cu Ea), Costituzione dogmatica sulla Chiesa *Lumen Gentium,* 11, *Acta Apostolicae Sedis* 57 (1965) 15.

[3] S. Marsili, in *Ecclesiologia e liturgia. Atti della X Settimana di studio dell'Associazione Professori di Liturgia*, Casale Monferrato 1982, 5.

au dat roade: este vorba despre ecleziologia de comuniune ca ecleziologia Bisericii locale. Iată de ce vom aprofunda în cele ce urmează gândirea ecleziologică a teologului catolic canadian Jean-Marie Roger Tillard (1927-2000). Tillard construiește în operele sale cele mai importante, precum și în numeroasele sale articole o ecleziologie a Bisericii locale, în care apare mereu mai evidentă legătura strânsă dintre ecleziologie și liturgie, plecând de la osmoza, un termen aproape tehnic pentru teologul canadian, dintre Biserică și Euharistie. Vom descoperi astfel cum Tillard, dezvoltând ecleziologia de comuniune propusă de Conciliul al II-lea din Vatican, s-a deschis dialogului cu liturgia ca știință și cu celebrarea liturgică, elaborând o ecleziologie euharistico-comunională, fondată pe mărturia patristică a Bisericii nedespărțite.

1. Ecleziologia de comuniune

1.1. J.M.R. Tillard: pasiunea pentru comuniune

Timothy Radcliffe, superiorul general al Ordinului Dominican, considera că expresia „pasiune pentru comuniune" este cea mai adecvată pentru a sintetiza întreaga activitate a lui Tillard, atât ca teolog și profesor, cât și ca om de credință și călugăr al ordinului dominican. Opera sa teologică nu e altceva decât expresia celei mai profunde pasiuni pentru misterul de comuniune care este însăși ființa Sfintei Treimi: un Dumnezeu care se revelează omului drept comuniune între Tatăl și Fiul în unitatea Duhului Sfânt în cadrul aceluiași act de dăruire a mântuirii, al cărei conținut este tocmai comuniunea cu Dumnezeu și cu oamenii. Pentru a înțelege mai bine cum această pasiune pentru comuniune s-a concretizat într-o gândire teologică sistematică, e necesară oferirea anumitor date biografice.

Născut în 1927, pe insula Saint-Pierre et Miquelon, Tillard intră în ordinul fraților predicatori la Ottawa, unde și-a început studiile de filosofie ce vor fi completate la Roma, la *Angelicum*, cu un doctorat în filosofia sfântului Toma de Aquino. Deja din 1958 își începe activitatea de profesor de teologie dogmatică la Colegiul dominican din Ottawa, loc ce a devenit centrul activității sale profesorale și pe care va trebui să îl părăsească deseori pentru a răspunde cererilor altor universități de a ține diferite cursuri. A predat astfel și la Universitatea Laval (Quebec), în Belgia, la Bruxelles, în Anglia, la universitățile anglicane din Oxford, Lincoln și Nottingham, în Spania, la universitățile din Salamanca, Barcelona și Madrid, iar în Elveția la Friebourg, unde a predat un curs de teologie ecumenică, până când a murit în anul 2000.

A participat la toate sesiunile Conciliului al II-lea din Vatican în calitate de expert al episcopatului canadian. Întâlnirile cu teologii anglicani reformați și ortodocși ocazionate de Conciliu sunt locul în care Tillard își începe angajarea ecumenică, ce cu timpul va deveni obiectul principal al muncii sale teologice. Imediat după Conciliu este unul dintre primii observatori catolici la Consiliul Mondial al Bisericilor, aici lucrând împreună cu teologi ca J. Meyendorff și J. Zizioulas. Tillard este numit și consultor al comisiei însărcinate cu înfăptuirea reformei liturgice dorite de Conciliu. În această calitate a elaborat împreună cu renumitul teolog C. Vagaggini partea doctrinală a instrucțiunii *Eucharisticum mysterium* din 1967.

În 1969 devine consultor al Secretariatului pentru unitatea creştinilor și face parte din diferite comisii de dialog teologic bilateral, participând astfel la dialogul cu teologii anglicani și cei ortodocși. O sarcină importantă care l-a ținut pe Tillard în prima linie a angajării ecumenice a fost cea de membru și apoi, până la moarte, de vicemoderator al Comisiei teologice „Credință și Ordine" (*Faith and Order*) a Consiliului Ecumenic al Bisericilor. A fost, de asemenea, membru al Comisiei Teologice Internaționale în al doilea cincinal al existenței comisiei.

Toate aceste activități, de la angajarea sa drept teolog ecumenic și al vieții consacrate până la activitatea sa de profesor și conferențiar, configurează o viață dedicată Bisericii și susținută de pasiunea pentru comuniune, care este misterul însuși al lui Dumnezeu, dar și cheia de lectură a vieții Bisericii.

Opera sa teologică, datorită dimensiunilor sale considerabile, poate fi studiată din mai multe puncte de vedere: cel al teologiei sacramentelor, mai ales al Euharistiei, cel al vieții consacrate[4], sau cel al ecleziologiei de comuniune[5]. Însă această diversitate de teme abordate nu trebuie să ne îndepărteze de ceea ce am putea numi unitatea de bază a operei teologului canadian, firul roșu ce îl însoțește în toate itinerariile reflexiei sale, de la vocația pentru viața consacrată în lumea contemporană la sacramentalitatea Bisericii: atenția particulară

---

[4] Cităm lucrările cele mai importante: *C'est lui qui nous a aimés*, Paris 1963; *Les Religieux au coeur de l'Eglise, Cahiers de Communauté chrétienne*, Montréal 1967; *Religieux aujourd'hui*, Bruxelles 1973; *Devant Dieu et pour le monde: le projet des religieux*, Paris 1974 ; *Religieux – un chemin d'Évangile*, Bruxelles 1975; *Il y a charisme et charisme. La vie religieuse*, Bruxelles 1977.

[5] În afara numeroaselor articole opere fundamentale, sunt: *L'Évêque de Rome*, Paris 1982 ; *Église d'Églises : l'ecclésiologie de communion,* Paris 1987; *Chair de l'Église, chair du Christ. Aux sources de l'ecclésiologie de communion*, Paris 1992; *L'Église locale. Ecclésiologie de communion et catholicité,* Paris 1995.

pentru Euharistie[6], pentru celebrarea euharistică, întrucât aceasta este epifania și realizarea comuniunii dintre oameni cu Dumnezeu și între oameni. Euharistia pare a fi, așadar, ca o stea ce călăuzește întregul parcurs al reflecției teologice a teologului dominican. Pentru a pătrunde învățătura sa cristologică, impozanta sa reflecție asupra misterului Bisericii, precum și viziunea sa asupra vieții consacrate, trebuie să ne întoarcem mereu la ceea ce a gândit și meditat despre celebrarea euharistică.

Metoda teologică a lui Tillard este configurată de către cele două criterii hermeneutice ale Sfintei Scripturii și Tradiției Bisericii nedespărțite. De aceea, și ecleziologia de comuniune pe care o propune nu este o nouă ecleziologie, ci este redescoperirea viziunii ecleziale a Sfinților Părinți, pe de-a întregul pătrunsă de Scriptură și mereu atestată în liturgie, o viziune asumată și de Conciliul al II-lea din Vatican. În prima sa operă despre tema noastră, *L'Eucharistie. Paque de l'Eglise*, Tillard afirmă: „Am întrebat Scriptura și Tradiția vie a Bisericii, cerându-le să ne arate ce fel de relație există între celebrarea Cinei Domnului și misterul Bisericii lui Dumnezeu. Acestea ne-au descoperit cât de strânsă este această legătură, astfel încât Euharistia ne-a apărut drept locul sacramental al creșterii calitative, al reînnoirii continue și al mersului înainte al trupului eclezial al Domnului”[7].

Dar Tradiția vie a Bisericii nu se limitează la literatura patristică sau în deciziile conciliilor, ci se exprimă în mod autentic și în viața de rugăciune a Bisericii ce se regăsește în textele liturgice. Tillard crede cu și prin Biserica în rugăciune și, de aceea, e conștient de profundul adevăr ce animă vechiul adagiu *lex orandi, lex credendi*. Aceasta rezultă din bogăția citatelor a textelor liturgice, care, de regulă, au rolul de a confirma și a aprofunda cu noi nuanțe datele descoperite în Scriptură și în textele patristice.

1.2 Ecleziologia de comuniune și izvorul său: Sfânta Treime

Tillard construiește edificiul ecleziologiei de comuniune pe fundamentul osmozei dintre Biserică și Euharistie. Această profundă reciprocitate este afirmată

[6] Cf. bibliografia de la sfârșitul studiului; de notat faptul că primul studiu cu o importantă valoare teologică scris de Tillard este *L'Eucharistie. Pâque de l'Eglise*, Neuchâtel 1964, iar și ultimul său studiu a fost dedicat Euharistiei: «Eucharistia. La comunione alla Pasqua del Signore», in M. Brouard, ed., *Eucharistia. Enciclopedia eucaristica*, Bologna 2004, 459-508; avem astfel impresia că întreaga sa operă se regăsește într-un cerc hermeneutic ce se deschide și se închide cu Euharistia.

[7] J.-M. R. Tillard, *L'Eucaristia, pasqua della Chiesa,* 403.

deja de sfântul Paul în binecunoscutul fragment din prima sa scrisoare către Corinteni, în care arată tainica corelație dintre trupul primit la masa euharistică și trupul eclezial al Domnului:

> Potirul binecuvântării pe care îl binecuvântăm nu este oare împărtășire cu sângele lui Cristos? Pâinea pe care o frângem nu este oare împărtășire cu trupul lui Cristos? Pentru că este o singură pâine, noi, cei mulți, suntem un singur trup, căci toți ne împărtășim din aceeași unică pâine (*1Cor* 10,16-17).

Astfel că Tillard arată cum Biserica este în profunditatea ființei sale euharistică în același mod în care Euharistia este eclezială. De aceea, afirmă el: „Euharistia se explică prin Biserică și Biserica se explică prin Euharistie: suntem la fundamentul a ceea ce numim ecleziologie de comuniune"[8]. Teologul dominican continuă astfel ecleziologia de comuniune a Conciliului al II-lea din Vatican într-un sens comunional-euharistic. Pentru a pătrunde în profunzimea acestei viziuni comunional-euharistice, trebuie să se plece de la evenimentul central al Bisericii vizibile, adică de la Euharistica Bisericii locale, cea prezidată de către episcop, înconjurat de prezbiteriul său, de diaconi și de întregul popor creștin. Este aici locul unde se întâlnește și emerge plinătatea comuniunii drept natură a Bisericii. Este vorba despre comuniune atât pe linia verticală a relației credincioșilor cu Dumnezeu, cât și pe cea orizontală mai întâi a creștinilor între ei și apoi a comunităților de credincioși între ele. Dar izvorul și modelul acestei comuniuni (*koinonia*) este Sfânta Treime, este comuniunea de iubire ce are loc în cadrul relațiilor intratrinitare.

Această strânsă legătură dintre misterul de comuniune al Sfintei Treimi și misterul de comuniune al Bisericii se clarifică numai în cadrul desfășurării planului mântuitor al lui Dumnezeu. De aceea, Tillard caută identitatea Bisericii în cadrul economiei divine, în planul Tatălui.

În planul său veşnic, Dumnezeu a dorit să instaureze o comuniune de viață cu creatura plăsmuită de mâinile sale după chipul și asemănarea sa. Rodul păcatului însă a fost diviziunea, separarea între om și Dumnezeu. În planul iubirii sale, Dumnezeu dorește să înfăptuiască mântuirea creaturii sale în persoana lui Cristos și prin darul Duhului Sfânt. Iar în acest plan al lui Dumnezeu, Biserica ocupă un loc preţios, pentru că devine parte a acestui mister al voinței sale (cf. *Ef* 1,9-10) prin care Dumnezeu dorește să restabilească comuniunea cu întreaga umanitate, mai mult, ea apare drept realizarea acestui mister[9]. Având prezent planul mântuitor al lui Dumnezeu și bazându-se, în special, pe

[8] J.-M. R. Tillard, *Chair de l'Église, chair du Christ*, 43.

[9] Cf. J- M. R. Tillard, «L'Eglise de Dieu dans le dessein de Dieu», *Irénikon* 58 (1985) 21-60.

Faptele Apostolilor și apoi pe părinții Bisericii, Tillard atribuie acestei mântuiri numele de *koinonia*. Aceasta desemnează în limbajul neotestamentar și patristic „intrarea fiecărui botezat și a fiecărei comunități de credincioși în spațiul de reconciliere deschis de Cristos pe cruce și pe care Duhul Sfânt îl face să apară în ziua de Rusalii. Iar acest spațiu este inclus în misterul de comuniune care este însăși existența lui Dumnezeu”[10].

Tot din perspectiva înfăptuirii planului lui Dumnezeu prin misterul pascal al lui Cristos, putem desprinde raportul constitutiv dintre Cristos și Biserică, raport redat cu imaginea paulină a Bisericii drept trupul lui Cristos. În acest trup, format din Biserică și capul ei, Cristos, și în care este imprimată mântuirea drept comuniune, există un punct de intrare, văzut în apele botezului, dar, mai ales, o culme, un punct al plinătății: sinaxa euharistică. Analizând axioma patristică „Euharistia face Biserica” și atribuindu-i relevanța ce i se cuvinte, Tillard ajunge la următoarea intuiție: „Tocmai prin sinaxa euharistică Biserica lui Dumnezeu izvorăște, apare într-un anumit loc. Iar Biserica universală vine din comuniunea diferitelor comunități euharistice între ele, prezidate de miniștri care sunt și ei în comuniune. Biserica lui Dumnezeu se naște, așadar, din κοινωνία τών εκκλησιών. Unitatea sa este manifestarea înrădăcinării sale euharistice”[11]. Grație acestei profunde înrădăcinări euharistice, Biserica, trupul lui Cristos, este și o comuniune de comuniuni, Biserică de biserici[12].

Tillard fundamentează ecleziologia de comuniune în misterul Sfintei Treimi, atât în misterul său *ad intra*: este o comuniune de trei persoane, cât și în acțiunea sa *ad extra*: comuniunea este un dar al Tatălui, este unitate într-un singur trup și printr-o unică jertfă, și este rodul acțiunii Duhului Sfânt. De aceea, Biserica lui Dumnezeu își are rădăcina în eterna comuniune dintre Tatăl și Fiul în Duhul Sfânt[13].

1.3 Structura Bisericii, structură de comuniune

Dacă ființa cea mai profundă a Bisericii este comuniunea, izvorâtă din Dumnezeu care se revelează drept comuniune veșnică de trei persoane, rodul acestei identități a Bisericii, comuniune de comuniuni, se configurează și într-o structură de comuniune: „va fi un minister al comuniunii și o comuniune de

[10] J.-M. R. Tillard, *Chiesa di Chiese,* 29.
[11] J.-M. R. Tillard, «Koinonia» in *Dictionnaire de Spiritualité* VIII, Paris 1974, 1761.
[12] Cf. J.-M. R. Tillard, *Chiesa di Chiese*, 41.
[13] Cf. J.-M. R. Tillard, *Chair de l’Eglise, chair du Christ*, 75.

ministere"[14]. Așadar, structura ministerială a Bisericii determinată de cele trei trepte ale preoției ministeriale își găsește identitatea în faptul de a fi în serviciul comuniunii Bisericii lui Dumnezeu, în a păstra, susține, conduce și supraveghea această comuniune în numele lui Cristos și a Celui care l-a trimis, Tatăl ceresc.

În sinergia de carisme pe care Duhul Sfânt le suscită în fiecare Biserică locală, funcția specifică ministerului sacerdotal, exercitat individual sau în mod colegial, este aceea de a garanta, de a promova și de a reprezenta comuniunea tuturor. De aceea, ministerul sacerdotal trebuie situat în contextul comunității, neam sfânt și preoție împărătească, în cadrul rețelei de relații fraterne bazate pe Botez. Pentru Tillard, susținut, în principal, de scrisorile sfântului Ignațiu de Antiohia, contextul ecleziologic al ministerului sacerdotal este cel al bisericii locale: fiecare biserică locală este, așadar, ea însăși o comuniune de botezați adunată într-o comunitate de Duhul Sfânt, pe baza botezului lor, într-o sinaxă euharistică. Și tot Euharistia este cea care întărește și solidifică în comuniunea Bisericii lui Dumnezeu comuniunile Bisericilor locale. Între Bisericile locale există una care trebuie să fie într-un mod deosebit în slujirea unității și catolicității Bisericii lui Dumnezeu: Biserica din Roma. Există, așadar, un primat legat de această Biserică locală, care este cimentat de mărturia și martiriul apostolilor Petru și Paul și este, în același timp, un dar al lui Dumnezeu pentru comuniunea și unitatea Bisericii.

2. Sinaxa euharistică: epifanie și ferment a Bisericii comuniune

Una dintre convingerile de bază ale lui Tillard reiese din următoarea sa afirmație: „Așa cum nu se mai poate să reflectăm în profunzime asupra Bisericii lui Dumnezeu fără a face măcar o mențiune despre Euharistie, semn și ferment al unității creștinilor, tot astfel, nu se mai poate pătrunde misterul pâinii Domnului fără a apela, în primul rând, la funcția sa eclezială"[15]. De aceea, teologul canadian analizează în multe dintre operele sale cele mai importante această funcție eclezială a evenimentului sacramental ce are loc la sinaxa euharistică. Dorim ca în continuare să dăm atenție filonului liturgic al discursului teologic tillardian, pentru a evidenția în ce modalitate Euharistia este în același timp epifanie, manifestarea prin excelență a Bisericii comuniune, dar și ferment care construiește comuniunea eclezială.

[14] J.-M. R. Tillard, *Chiesa di Chiese,*200.

[15] J.-M.R. Tillard, «L'Eucaristia e la Chiesa», in L. Renwart, ed., *Eucaristia: aspetti e problemi dopo il Vaticano II*, Assisi 1968, 57.

Dar, înainte de a evidenția relevanța eclezială a misterului euharistic, Tillard dorește să arate caracterul globalizant al Euharistiei, în sensul că prin aceasta Biserica este pusă în comuniune cu actul central al mântuirii, actualizându-i efectele. Acest primat al Euharistiei ca atare, înainte de accentuarea oricărui aspect al său particular – laudă, adorație, jertfă, prezență reală, consacrare, primire, adunare liturgică –, este evocat de Tillard[16] prin forța demonstrativă a rugăciunii asupra darurilor din a doua duminică a timpului de peste an, ce provine din Sacramentariul Leonian sau, mai bine zis, *Veronense*: „Dăruiește-ne, te rugăm, Doamne, harul să luăm parte cu vrednicie la aceste taine, pentru că, ori de câte ori se celebrează memorialul acestei jertfe, se împlinește lucrarea răscumpărării noastre"[17]. Astfel, descoperim cum în cadrul celebrării Euharistiei adunarea liturgică primește harul Duhului Sfânt de a se sintoniza cu tainele ce se celebrează (*digne frequentare mysteria*), în certitudinea că prin acest memorial celebrat în sinaxă a ofertei jertfelnice a lui Cristos (*commemoratio celebratur huius hostiae*) este pusă în acțiune, se actualizează întreaga lucrare a răscumpărării noastre (*opus nostrae redemptionis exercetur*). Or, fiind această lucrare a mântuirii împlinită prin evenimentul pascal al crucii lui Cristos și al Învierii sale, Euharistia va fi tocmai actul sacramental, liturgic, în care Duhul Sfânt actualizează eficacitatea acestui eveniment al Domnului răstignit și preamărit la dreapta Tatălui. Această eficacitate se concretizează în comuniunea credincioșilor cu Tatăl ceresc și între ei, în Cristos Domnul și Mântuitorul.

Tot cu ajutorul acestei rugăciuni putem evidenția faptul că Tillard, pentru a analiza profunzimea raportului dintre Biserică și Euharistie, pleacă de la celebrarea euharistică văzută în natura sa de memorial. Memorialul, cu fundamentul biblic dat de categoria numită *zikkaron*, se configurează drept un act liturgic de alianță, în care sunt înnodate, într-o manieră indisolubilă, un act al lui Dumnezeu (dimensiunea descendentă) și un act al Poporului lui Dumnezeu (dimensiunea ascendentă): „actul Tatălui ce actualizează pentru ai săi și în Duhul Sfânt opera Paștelui, actul Poporului creștin care celebrează în credință și speranță această intervenție salvifică"[18]. Memorialul acoperă cu armoniile

[16] Cf. J.-M.R. Tillard, «La comunione alla Pasqua del Signore», în *Eucaristia. Enciclopedia eucaristica*, M. Brouard, ed., Bologna 2004, 459.

[17] «Concede nobis, quaesumus, Domine, haec digne frequentare mysteria, quia, quoties huius hostiae commemoratio celebratur, opus nostrae redemptionis exercetur» *Missale Romanum,* Città del Vaticano 2002, editio typica tertia, 452.

[18] J.-M.R. Tillard, «Eucharistie et Eglise», în J. Zizioulas-J. M. R. Tillard-J. J. Von Allmen, *L'Eucharistie*, Paris 1970, 79.

sale de sens și eficacitate întreaga celebrare euharistică, dar își are epicentrul în anafora sinaxei euharistice, în cadrul căreia anamneza adunării, care amintește prin laudă lucrarea mântuitoare a Tatălui în Fiul și epicleza Duhului invocat pentru eficacitatea sa în edificarea trupului lui Cristos interacționează într-un raport de distincție, dar nu de diviziune:

> Euharistia se săvârșește în același timp prin marea aducere de mulțumire în care Biserica exprimă în propriile cuvinte sentimentele totalității trupului eclezial, din ascultare față de porunca, exemplul și cuvintele Domnului său, pe care și le repetă, și prin puterea Duhului Sfânt, care, prin rugăciunea tuturor, pătrunde această anamneză. Anamneza și epicleza se cheamă reciproc așa cum Cuvântul și Duhul se cheamă reciproc[19].

Plecând de la această premisă, putem acum să observăm cum Tillard analizează osmoza dintre Euharistie și Biserică în cadrul celor două momente ce formează inima sinaxei euharistice: anamneza și epicleza.

2.1 Calitatea eclezială a anamnezei

Studiind anaforele, rugăciunile euharistice, folosite în cadrul sinaxei euharistice de diferitele liturgii, Tillard arată cum Euharistia se construiește în jurul unui act de comemorare, unei anamneze care, plecând de la ceea ce a săvârșit Isus la ultima cină, va include totalitatea evenimentului pascal și, mai mult, ceea ce sf. Paul numește *mysterion*, taină[20]. Această taină corespunde în gândirea sfântului Paul (cf. *1Cor* 2,6-8; *Rom* 16,25-27; *Col* 1, 24; *Ef* 1,3-10) planului veșnic al lui Dumnezeu, ce s-a împlinit în crucea și învierea lui Isus, întrucât în umanitatea pascală a Mântuitorului le-a fost dăruită oamenilor o nouă posibilitate de existență în Duhul Sfânt, existență care deschide persoana umană Tatălui și fraților. Este vorba, așadar, de un plan de reconciliere și de comuniune care se concretizează în trupul și sângele Domnului dăruite pentru a realiza această *koinonia*, comuniune. Este important de precizat că acest act de comemorare sau anamneză nu este o simplă evocare sau amintire subiectivă, ci este o proclamare plină de laudă a faptului că evenimentul a cărui anamneză se înfăptuiește ajunge la adunarea liturgică și o pătrunde cu forța sa salvifică.

În cadrul sinaxei euharistice, centrul acestei taine evocate de anamneză este re-prezentată, actualizată prin eficacitatea memorialului și astfel îi unește pe credincioși în comuniunea cu Tatăl și între ei, astfel că pâinea vieții și potirul

[19] J.-M.R. Tillard, «Eucharistie et Eglise», 115.
[20] Cf. J.-M.R. Tillard, «Eucharistie et Eglise», 81.

mântuirii „sunt locul concretizării acestei taine, punctul de sutură și de unire unde multitudinea păcătoșilor devine *koinonia*, adică comunitate fondată în Isus Cristos”[21]. De aceea, atunci când se celebrează Euharistia, Biserica este hrănită cu trupul ce cuprinde spațiul de reconciliere și comuniune în care ea trebuie să intre pentru a fi un trup eclezial, cu realitatea care fundamentează existența Bisericii. În Euharistie se celebrează, de aceea, actul nașterii, al izvorârii Bisericii, acela care s-a realizat istoric în moartea și învierea lui Cristos și care se realizează tainic în reactualizarea sacramentală a Paștelui, înfăptuită prin semnele sensibile ale sinaxei. Putem înțelege, așadar, de ce Euharistia a fost considerată drept epifania, manifestarea atât a originii pascale a Bisericii, cât și a țesutului său vital de comuniune, a realității de trup eclezial în trupul pascal al Domnului. Pentru Tillard, martorul privilegiat în Occident al acestei viziuni este sfântul Augustin, care expune magistral cum în memorialul euharistic Biserica primește de la Dumnezeu propria sa natură, ființă de comuniune:

> Dacă vrei să înțelegi taina trupului lui Cristos, ascultă-l pe Apostolul care le spune credincioșilor: *Voi sunteți trupul lui Cristos și mădularele sale* (*1Cor* 12,27). Dacă voi sunteți Trupul lui Cristos și mădularele sale, Taina voastră este așezată pe masa Domnului, voi primiți Taina voastră. Răspundeți „Amin” la ceea ce primiți și, răspunzând, subscrieți, consimțiți la aceasta (*Sermo* 272,1).

Dar a face anamneza , adică a planului lui Dumnezeu, implică a deschide adunarea liturgică și la perspectiva escatologică, în mod esențial eclezială, a Euharistiei. Teologul canadian arată cum, atunci când se săvârșește memorialul momentului începutului misterului său, adunarea liturgică sărbătorește deja momentul final spre care aceasta tinde. Biserica pelerină pe pământ se descoperă drept asociată în cadrul liturgiei euharistice la Biserica Ierusalimului ceresc, pentru că Mielul ce stă în centrul liturgiei eterne, conform Apocalipsului, devine prezent în mod tainic pe altarul Bisericii pământești. Și cum anamneza nu este numai o evocare a unei realități viitoare spre care ne îndreptăm, ci presupune prezența acestui nucleu al viitorului, adunarea euharistică simte deja prezența plinătății escatologice a comuniunii. Astfel, putem înțelege și semnificația faptului că Biserica, în plină anaforă, îi numește, îi comemorează pe sfinții din Paradis. Ea face acest lucru nu numai pentru ca adunarea liturgică care celebrează să fie într-o zi unită cu ei în mărire, ci și pentru că prezența trupului Domnului implică într-un anumit mod participarea actuală

[21] J.-M.R. Tillard, «Eucharistie et Eglise», 84.

a sfinților la celebrarea originii și naturii de comuniune a Bisericii, dăruite prin misterul pascal al lui Cristos[22].

În cadrul anamnezei euharistice a planului de comuniune al lui Dumnezeu, comunitatea se bucură de tot ceea ce Dumnezeu a făcut pentru ea, dar și de tot ceea ce face în prezent și va înfăptui în favoarea sa: amintire a trecutului, dar oferit în momentul sinaxei și pregustare a speranței escatologice se întrepătrund.

Euharistia este, așadar, momentul sacramental în care Biserica, făcând anamneza misterului pascal al Domnului, celebrează și manifestă realitatea de comuniune care o plăsmuiește grație trupului dăruit și sângelui vărsat pe care aceasta le primește în Duhul Sfânt. Dar dacă sinaxa euharistică este epifania prin excelență a naturii de comuniune a Bisericii, aceasta se datorează și simbolismului sacramental prin care se realizează prezența trupului și sângelui Celui Înviat.

2.2 Comuniunea semnificată plecând de la anamneză

Anamneza ultimei cine a Domnului este relevantă în cadrul osmozei dintre Biserică și Euharistie și datorită faptului că gesturile săvârșite de Domnul și repetate în memorialul euharistic sunt în slujba comuniunii, întrucât au un simbolism înrădăcinat în istoria biblică[23]. Pâinea și potirul sunt inserate de Isus în două gesturi rituale care, pentru cultura lumii biblice, simbolizează și creează în același timp comunitatea în jurul mesei și sunt nucleul ospățului fratern: frângerea pâinii și împărtășirea potirului.

Prin frângerea pâinii este semnificată comunitatea în jurul mesei: atunci când unica pâine, asupra căreia a fost rostită binecuvântarea sigilată de *Amin*-ul celor prezenți, este frântă și distribuită de cel ce prezidează, este realizată unitatea tuturor prin același dar și în aceeași experiență a bunăvoinței lui Dumnezeu. Și gestul împărtășirii potirului, gest care este specificat drept un unic potir oferit tuturor de către evangheliștii Marcu și Matei, are o precisă semnificație comunională: a oferi potirul cuiva însemna a-l asocia la motivele pentru care Dumnezeu tocmai a fost binecuvântat și a intra în comuniune cu el. Aceste gesturi simbolice – pâinea frântă și dăruită și potirul împărtășit – inserează ospățul într-o climă de fraternitate și de comuniune, care ne ajută să înțelegem, după teologul canadian, de ce acestea pot deveni semnul sacramental al

[22] Cf. J.-M.R. Tillard, «Le mémorial dans la vie de l'Eglise», *Maison Dieu* 106 (1971) 36.

[23] Cf. J.-M.R. Tillard, «The Eucharist and the visibility of Koinonia», *Mid – Stream* 27 (1988) 337-351.

trupului și sângelui dăruite „pentru a-i aduna laolaltă pe fiii risipiți ai lui Dumnezeu” (*In* 11,52). De aceea arată Tillard că

> semnul euharistic [...] este un semn în esența sa de comuniune. La Sfânta Cină, Isus, *Ebed Yahweh*, asumă riturile fraternității formate în jurul mesei cu semnificația pe care le-o atașează credința poporului lui Israel, pentru a face din ele riturile ce semnifică și săvârșesc în modul propriu comuniunea mai largă și mai profundă pe care Isus o instaurează prin Martiriul său, Trupul dăruit care-i adună pe toți oamenii într-un singur trup, trupul său eclezial (*Ef* 1,1-32). Aceasta este, după părerea noastră, materia Euharistiei[24].

Tradiția vie a Bisericii a avut de foarte devreme intuiția acestei dimensiuni comunitare prezente în semnele euharistice, căutând-o deseori în originea pâinii și a vinului ce provin din numeroase spice și, respectiv, din multe boabe de struguri. Aici autorul citează anafora lui Serapion, care, urmând exemplul *Didahiei*, se folosește de acest simbolism: „Și după cum această pâine, care era odinioară semănată pe coline, a fost adunată pentru a deveni una, tot astfel, adună sfânta ta Biserică din orice națiune, din orice țară, din orice oraș, din orice cătun, din orice casă și fă din ea o singură Biserică vie și catolică”[25].

Dacă până acum am observat plecând de la anamneză semnificația aceasta a misterului de comuniune al Bisericii, Tillard ne propune să descoperim cum întreaga celebrare euharistică în amplitudinea sa (simboluri materiale, gesturi, cuvinte, adunare liturgică) ne dezvăluie dimensiunea sa eclezială, comunională. De aceea, să menționăm care sunt elementele sinaxei euharistice care, după părerea teologului dominican, manifestă profunda natură comunională a Bisericii.

Aspectul fundamental al celebrării euharistice, din punct de vedere al manifestării comuniunii ecleziale, este, fără îndoială, natura sa comunitară[26]. Înainte de toate, trebuie observat că, dintre adunările liturgice, cea euharistică are o semnificație eclezială deosebită, care o determină să fie matricea oricărei comunități creștine de credință și caritate. Credincioșii ce fac parte din această adunare, deși provin din diferite locuri, din diferite ambiente și experiențe, fiind semnați de cele mai diverse suferințe, printre care și cea a păcatului, în momentul împărtășirii din aceeași pâine și din același potir, formează trupul lui Cristos și manifestă astfel unitatea ce le vine din faptul că sunt fii ai unicului Tată ceresc și, de aceea, frați între ei în Isus Cristos, care a devenit prin înviere

---

[24] J.-M.R. Tillard, «L’Eucharistie et la fraternité», *Nouvelle Revue Théologique* 91 (1969) 124.

[25] J.-M.R. Tillard, «La comunione alla Pasqua del Signore», 473.

[26] Cf. J.-M.R. Tillard, «The Eucharist and the visibility of Koinonia», *Mid – Stream* 27 (1988) 344.

principiul umanităţii salvate şi glorificate. Această natură comunitară a celebrării euharistice, cu consecinţa participării comunităţii la totalitatea actului sacramental, a fost afirmată cu forţă de reforma liturgică a Conciliului al II-lea din Vatican, care a reluat convingerea bisericii patristice, şi anume că sacramentul Domnului se celebrează în formă comunitară, în fraternitate, pentru că este sacramentul Bisericii[27].

Printre elementele rituale importante din acest punct de vedere, Tillard menţionează semnul păcii ce prelungeşte rugăciunea domnească, sugerând faptul că credincioşii sunt o singură comunitate şi prin iertarea reciprocă ce reînnoieşte caritatea fraternă, dar şi prinprocesiunea de la momentul împărtăşirii însoţită de cânt, care semnifică bucuria şi unitatea comunităţii: „Toţi se prezintă la masa Domnului formând o unitate prin nevoia de pâinea vieţii şi de potirul noului legământ. La fel ca şi semnul păcii, procesiunea împărtăşirii aparţine gestului *sacramental*"[28].

Comuniunea eclezială se manifestă la sinaxă pentru că este întreaga comunitate, formată din laici şi miniştri hirotoniţi, care celebrează înaintea Tatălui Euharistia. Această unitate între diferiţii membri ai adunării care participă fiecare în conformitate cu propria carismă este lucrarea Duhului Sfânt şi se manifestă în diferite modalităţi. De asemenea, şi comuniunea dintre miniştrii hirotoniţi se exprimă, în mod special, în sinaxa în care aceştia concelebrează în jurul celui care prezidează. Apreciind reforma liturgică ce a restituit concelebrării locul ce i se cuvenea, Tillard arată cum în cadrul acesteia poporul credincios şi concelebranţii, în virtutea diferitelor lor funcţii, formează o unică adunare ce îşi are centrul în cel care prezidează; împreună ei răspund la salutul său, împreună dialoghează cu el în timpul dialogului prefeţei ce deschide anafora, împreună primesc de la el pâinea consacrată care îi transformă în trupul eclezial al lui Isus. Aşadar, concelebrarea este o celebrare comună a poporului credincios şi a preoţilor în jurul celui care prezidează, ce îl reprezintă pe Cristos, marele preot ce îi vivifică pe toţi prin puterea misterului său pascal.

Un alt simbolism important din punct de vedere al epifaniei comuniunii prin celebrarea euharistică este acela al ritului *fermentum*. Funcţia eclezială a

---

[27] «At its Eucharistic assembly, the local church emerges in certain way from its human surroundings both in the plurality of its members and in their close-knit unity. So much so that if we want to know what the church is in a given place, the surest way is to look at the Eucharistic synaxis» (J.-M.R. TILLARD, «The Eucharist and the visibility of Koinonia», *Mid – Stream* 27 (1988) 345).

[28] J.-M.R. TILLARD, «La comunione alla Pasqua del Signore», 480.

ritului este afirmată prin intermediul analizei originii sale istorice: din secolul al V-lea până în sec al VII-lea, în Biserica locală a Romei, acest rit exprimă în mod realist sau obiectiv comuniunea dintre episcopul care prezidează Euharistia și preoții săi, care și ei prezidează Euharistia, dar în comunități îndepărtate, mai ales duminica.

În afară de rituri ce exprimă comuniunea eclezială, Tillard individualizează și cuvinte sau formule ce conțin semnificații asemănătoare. De exemplu, salutul celebrantului ce se adresează poporului credincios: *Dominus vobiscum* („Domnul să fie cu voi"). Tipică Occidentului și Egiptului, apărută în contextul liturgic al *Tradiției Apostolice* atribuită sfântului Hipolit la începutul anaforei și apoi introdusă înainte de lectura evangheliei și de orațiuni, formula *Dominus vobiscum* are o semnificație teologică ce nu poate fi redusă la o simplă urare sau salut. Pentru a o descoperi, teologul canadian analizează fragmentele neotestamentare în care se vorbește despre „Dumnezeu cu"[29] și descoperă că persoanele ce îl experimentează pe Dumnezeu cu ele au un raport special cu Duhul lui Dumnezeu, Duhul Sfânt, care are rolul de a realiza comuniunea poporului sfânt (*1Cor* 14,25) prin dobândirea arvunei sale (*2Cor* 1,22) și de a-l proteja manifestându-i apartenența la poporul pe care Dumnezeu și l-a dobândit. Formula *Dominus vobiscum* a celebrantului vrea deci să asigure adunarea liturgică de prezența Duhului în sânul ei, întrucât aparține Bisericii lui Dumnezeu, dar și de acțiunea sa dătătoare de viață acțiunii sacramentale propriu-zise. Și răspunsul adunării, *Et cum spiritu tuo* („Și cu duhul tău"), vrea să-l asigure de această dată pe ministrul hirotonit de asistența aceluiași Duh pentru ceea ce el va săvârși în baza rolului său specific.

Dar cuvântul prin care adunarea liturgică își manifestă cu o mai mare forță comuniunea cu evenimentul euharistic este *Amen*-ul său. O analiză a Sfintei Scripturi, dar și a celebrării euharistice îl conduce pe Tillard să distingă între două tipuri de *Amin*, care indică forme diferite de participare[30]. Primul sens este acela întâlnit în Biblie la sfârșitul unor anumiți psalmi, în *Amin*-ul rugăciunilor, al imnurilor, al doxologiilor Bisericilor apostolice și care în liturgiile Orientului și Occidentului se găsește la sfârșitul rugăciunilor celui ce prezidează și în riturile împărtășirii: exprimă în mod principal consensul, acordul, adeziunea poporului la ceea ce îi este propus. Dar Scriptura ne prezintă un

---

[29] Cf. J.-M.R. Tillard, «La comunione alla Pasqua del Signore», 481; fragmentele menționate de Tillard sunt numeroase: *Mt* 1,23; *Lc* 1,28; *In* 3,2; 8,29; 14,16; 16,32; *Fap* 7,9; 10,38; 18,9-10; *Rom* 15,33; *1Cor* 14,25; *2Cor* 13,11; *Fil* 4,9; *2Ts* 3,16; *2Tm* 4,22; *Ap* 21,3.

[30] Cf. J.-M.R. Tillard, «La comunione alla Pasqua del Signore», 482-485.

sens și mai puternic decât acesta: plecând de la fragmente unde *Yahwe* este Dumnezeul lui Amin (*Is* 65,16), găsind în Apocalips că și Isus este *amin* (*Ap* 3,14: „Așa spune cel care este *Amin*"), adică sigiliul absolut pe care Dumnezeu îl pune pe Cuvântul său (*2Cor* 1,19-20), putem înțelege cum Biserica, în Cristos, rostește „*amin* lui Dumnezeu, spre gloria sa" (*2Cor* 1,19-20). Prin acest *Amin* se indică participarea, deplina asociere la ceea ce este în joc, o semnătură pusă, o garanție deplină, o asigurare că ești în comuniune cu ceea ce altcineva a spus sau a făcut. Acestea sunt armoniile evocate de *Amen*-ul cel mai solemn al sinaxei euharistice, acela care concluzionează anafora. Îl putem găsi atestat de tradiția liturgică și patristică: sfântul Iustin îl atestă în două rânduri, iar sfântul Ieronim își amintește că în bazilicile romane acest *Amen* răsuna ca un tunet[31]. Rolul său este de a indica voința adunării liturgice de acționa în comuniune cu ministrul hirotonit care a pronunțat anafora, de a intra pe deplin în acțiunea sa, de a se angaja în ea, de a și-o face proprie. Această profunzime de semnificații îl îndreptățește pe Tillard, susținut de multe citate augustiniene, să vadă în acest *Amen* al anaforei sigiliul comuniunii pe care Biserica, în același timp, o primește de la Dumnezeu și și-o manifestă sieși și lumii. De aceea, „din acest *Amen* derivă toate celelalte *Amen*-uri răspândite în viața creștină; și către acesta se întorc pentru a fi reunite de către ministrul hirotonit și oferite Tatălui în aducere de mulțumire"[32]. Poporul îi răspunde ministrului, care acționează *in persona Christi* nu ca o sumă de indivizi care își pun împreună propria aducere de mulțumire, ci ca un trup cimentat în unitate și care își face proprie unica aducere de mulțumire la care fiecare caută să comunice. Dar acest *Amen* nu este numai cuvântul credinței care unește, înaintea lui Dumnezeu, Biserica locală într-o sinaxă euharistică, ci și ceea ce o leagă de celelalte sinaxe ale celorlalte Biserici locale, care celebrează și au celebrat liturgia euharistică. Și mai mult, după cum *Amen*-ul anaforei este anticipare a celui rostit de corul fericiților în liturgia eternă, acesta imprimă sinaxei sigiliul liturgiei escatologice a Bisericii cerești. Datorită acestei bogății de sens, Tillard se simte îndreptățit să-l numească drept „*Amen*-ul *koinoniei*, al comuniunii"[33].

Într-o scurtă concluzie, putem spune că am observat cum anamneza actualizează, reprezintă în sinaxă misterul pascal al lui Cristos prin legătura directă cu ultima cină a Domnului, ce are în centru gesturile lui Cristos asupra pâinii

---

[31] «Ubi sic ad similitudinem caelestis tonitrui amen reboat…» (Hieronymus, *Comentarii in Epistulam Pauli apostoli ad Galatas*, II, 60; CCL 77 A, Turnhout 2006, 80).

[32] J.-M.R. Tillard, «La comunione alla Pasqua del Signore», 487.

[33] Cf. J.-M.R. Tillard, «La comunione alla Pasqua del Signore», 483.

și a potirului. De aceea, în cadrul liturgiei euharistice, simbolismul diferitelor rituri, precum și semnificația unor formule sau rugăciuni, slujind semnificației ecleziale intrinsece pâinii vieții și potirului mântuirii, manifestă comuniunea eclezială ca făcând parte din însăși natura profundă a Euharistiei.

2.3 Eficacitatea eclezială a epiclezei

Sinaxa adunată în jurul mesei Domnului nu își epuizează funcția dovedindu-se numai epifania, manifestarea misterului comunional al Bisericii. Pentru ca Euharistia să fie într-adevăr sacramentul Bisericii-comuniune, Tillard caută să arate că sinaxa euharistică nu numai semnifică, dar și construiește, edifică comuniunea Bisericii, căci „Euharistia are drept funcție aceea de a construi puțin câte puțin această Biserică în mijlocul lumii”[34]. Or, această eficacitate a Euharistiei de edificare eclezială este săvârșită de către Duhul Sfânt, dăruit Bisericii de către Tatăl prin mijlocirea lui Isus Cristos pentru a duce la împlinire planul său de mântuire a umanității. Intervine astfel raportul dintre Euharistie și Duhul Sfânt sau al dimensiunii pneumatologice a Euharistiei.

Pentru a înțelege opera Duhului Sfânt în evenimentul euharistic, trebuie mai întâi să încadrăm misiunea sa în actuala etapă postpascală a istoriei mântuirii. Aici misiunea Duhului este de a interioriza în inima și viața credincioșilor evenimentul istoric al Paștelui. Grație Duhului Sfânt, Domnul prelungește în prezentul Bisericii faptul istoric trecut al morții și învierii sale, reînnoindu-i eficacitatea mântuitoare. De aceea, venirea Domnului cu puterea mântuitoare a Paștelui care se celebrează la sinaxa euharistică este un act al lui Cristos, care este însă săvârșit în Duhul Sfânt. Acțiunea Duhului Sfânt, întrucât este suflul vieții noi dăruite de Cristos și legătură a comuniunii ecleziale, acoperă întreaga celebrare a memorialului misterului pascal. Însă putem spune că această acțiune este chemată și invocată cu eficacitate în rugăciunea epicletică a Bisericii, care împreună cu anamneza formează centrul anaforelor. Într-adevăr, dacă anamneza semnifică a face memoria obiectivă a misterului pascal care dorește să-i reconcilieze și să-i strângă în comuniune pe oameni între ei și cu Tatăl, atunci epicleza izvorăște tocmai din această anamneză, explicitând densitatea și eficacitatea acestui mister în momentul prezent al celebrării[35]. Tillard studiază cu atenție epiclezele diferitelor anafore ale Orientului și Occidentului –

[34] J.-M.R. Tillard, «L’Eucaristia e la Chiesa», 70.

[35] «L’épiclèse jaillit de l’anamnèse, de la *mémoire* de l’œuvre pascale. Elle en explicite la densité. Elle n’a rien d’un apport extérieur» (J.-M.R. Tillard, «Faisant mémoire de ton fils», *Parole et Pain* 9 (1972) 152).

acestea fiind și izvoarele liturgice cele mai citate în opera sa teologică –, pentru a demonstra că Duhul Sfânt în cadrul sinaxei are funcția de a modela după modelul misterului celebrat ființa și viața Bisericii.

2.4 Comuniunea, rod al puterii Duhului Sfânt

Respectând dinamismul economiei mântuirii, în care totul vine de la Tatăl, prin Fiul, în Duhul Sfânt și totul se întoarce la Tatăl, Biserica, în liturgia euharistică, se îndreaptă către Tatăl pentru a-L cere pe Duhul Sfânt care să-i edifice țesutul său de comuniune. Tillard înțelege epicleza drept „actul Bisericii – sigură de a fi ascultată datorită promisiunii lui Cristos – care îl imploră pe Tatăl să trimită asupra pâinii și potirului, dar și asupra ei înșiși, Duhul Rusaliilor. De ce? Pentru ca Duhul să o desăvârșească în misterul în care ea ființează”[36]. Și misterul în care Biserica există nu este altul decât identitatea sa de spațiu al reconcilierii și al comuniunii oamenilor cu Tatăl și între ei. Duhul Sfânt dăruit de către Tatăl în urma epiclezei construiește, așadar, misterul de comuniune al Bisericii.

Pentru a demonstra aceasta, Tillard consideră epicleza anaforei din *Tradiția Apostolică* ce se divide: o primă parte ce privește coborârea Duhului Sfânt asupra darurilor Bisericii în vederea transformării elementelor și o a doua parte care din punct de vedere cronologic este anterioară celei dintâi, care cere darul unității Bisericii și ca toți cei care participă la sfintele taine să fie umpluți de Duhul Sfânt:

> Te rugăm, trimite pe Duhul tău cel Sfânt peste ofranda Sfintei Biserici: adunându-i în unitate, dăruiește tuturor acelora care se împărtășesc din sfintele tale mistere plinătatea Duhului Sfânt, spre întărirea credinței lor în adevăr, ca astfel să Te putem lăuda și preamări prin Fiul tău, Isus Cristos, prin care să-ți fie slavă și cinste, împreună cu Duhul Sfânt, în sfânta Biserică, în toți vecii vecilor[37].

Aici acțiunea Duhului este în vederea unității credincioșilor și este astfel legată de construirea comuniunii ecleziale. Perspectiva acestei comuniuni ecleziale realizate de Duhul Sfânt este întâlnită și în bogata anaforă a sfântului Vasile, în care se cere darul de a fi reuniți în comuniune de unicul Duh Sfânt: „pentru ca noi să fim uniți unii cu alții în comuniunea unicului Duh Sfânt”[38]. A primi, așadar, în cadrul sinaxei euharistice, pâinea vieții și potirul mântuirii

[36] J.-M.R. Tillard, «Eucharistie et Eglise», 110.
[37] J.-M.R. Tillard, *L'Eucaristia e lo Spirito Santo*, Milano 1998, 21.
[38] «Anafora bizantina di san Basilio», în *Segno di unità*, a cura di E. Mazza, 260-261.

înseamnă a primi puterea Duhului Sfânt, care actualizează în credincioși eficacitatea de împăcare și comuniune a Paștelui și, astfel, construiește comuniunea Bisericii.

Grație prezenței Duhului Sfânt în lucrarea tainică prin care elementele pâinii și vinului devin sacramentul trupului și sângelui Domnului, acest proces a fost numit de către tradiție, ca, de exemplu, în sfântul Ciprian[39] și sfântul Augustin[40], *santificatio* ce trimite la termenul grecesc *hagiasmos*. Acești termeni, care reflectă adevărata natură a epiclezei și a rolului Duhului Sfânt, îl conduc pe Tillard la anticul adagiu oriental *ta hagia tois hagiois*, care consideră osmoza strânsa legătură dintre pâinea și potirul sfințite de către Duhul Sfânt (*hagia* sau *sancta*) și credincioșii sfințiți prin botez de către același Duh Sfânt (*hagioi* sau *sancti*). În afara acestei relații dintre cele sfinte (*sancta*) și cei sfinți (*sancti*), ce trimite la dinamismul dintre Domnul și Biserica sa, sfințirea darurilor și-ar pierde semnificația comunională.

Comuniunea este, așadar, rodul puterii, acțiunii Duhului Sfânt. Duhul Sfânt acționează în urma rugăciunii epicletice, plăsmuind sinaxa euharistică prin comuniunea ce izvorăște din misterul pascal al lui Cristos, reactualizat prin memorial. Dar eficacitatea eclezială a epiclezei se mai lărgește, după Tillard, și include purificarea continuă a creștinilor ce participă la sinaxă și speranța eclezială de a ajunge la bunurile escatologice.

Teologul dominican arată cum „Euharistia construiește Biserica nu numai întărind uniunea credincioșilor cu Tatăl și a lor în Cristos, dar și, în același moment, smulgându-i progresiv lumii păcatului”[41]. Euharistia edifică, așadar, Biserica, purificând-o de păcat pentru a o face părtașă în întregime la gloria capului său, Cristos. Puterea Duhului Sfânt, comunicată prin pâinea vieții și potirul mântuirii, pătrunde Biserica în situația sa concretă de popor de păcătoși și îi oferă astfel remediul, antidotul, medicamentul nemuririi. Tillard afirmă aceasta studiind epiclezele anaforelor patristice, care atestă virtutea purificatoare a Euharistiei: astfel, în anafora sfântului Iacob, primul rod al coborârii Duhului asupra credincioșilor este iertarea păcatelor[42], iar în epicleza anaforei

[39] Cf. Cipriano, *Epistola*, 63,13; CCL 3C, Turnhout 1996, 407.

[40] Cf. Agostino di Ippona , *Discorsi* 227,1, Città Nuova, Roma 1984, 386.

[41] J.-M.R. Tillard, *L'Eucaristia pasqua della Chiesa*, Roma 1969, 264.

[42] „Trimite, Doamne, acest Duh preasfânt al tău asupra noastră și asupra acestor daruri prezentate ție; ca să ne viziteze cu parusia sa sfântă, bună și glorioasă și să sfințească și să facă din această pâine trupul sfânt al lui Cristos, Amin, și din acest potir sângele prețios al lui Cristos, Amin. Ca să fie pentru toți cei care participă spre iertarea păcatelor și viața cea veșnică, pentru sfințirea sufletelor și a trupurilor, pentru a aduce roadele faptelor bune, pentru edificarea

din *Constituțiile Apostolice* și a anaforei sfântului Ioan Crisostom, purificarea de păcate se află printre efectele harurilor implorate[43]. Iar această eficacitate de purificare nu se desfășoară însă pe un plan pur individual, ce îl privește pe singurul credincios, ci are loc pe planul eclezial specific acestui sacrament: „Euharistia depășește limitele individului și pătrunde întreaga Biserică în misterul său profund: aceasta îi permite să strângă și să repare legăturile de iubire și de unitate în Cristos"[44]. Efectul purificator implorat la epicleză este, așadar, în strânsă legătură cu comuniunea eclezială, având menirea de a o intensifica și a o menține, căci „fără această acțiune asupra păcatului Euharistia nu ar construi cu adevărat Biserica cea veșnică în Biserica pelerină"[45].

Puterea Duhului Sfânt, prin care este actualizat misterul pascal al lui Cristos, edifică Biserica nu numai prin vindecarea slăbiciunilor sale, eliberând-o de propria mizerie, dar și prin faptul că Duhul seamănă în realismul condiției pământești a Bisericii sămânța învierii, și astfel, promovează unitatea și speranța eclezială de a intra definitiv în Împărăția deplinei comuniuni, în gloria celui Înviat. Tot epiclezele anaforelor sunt cele care arată cum Euharistia hrănește speranța eclezială. Între acestea, o importanță deosebită este dată de Tillard *Anaforei sfântului Marcu*, care, aparținând liturgiei alexandrine, cere ca venirea Duhului Sfânt asupra pâinii și a vinului să rodească în comuniunea credincioșilor la fericirea vieții veșnice[46]. Pe aceeași lungime de undă se află și *Anafora celor doisprezece apostoli*, de tradiție bizantină, precum și *Anafora apostolilor Addai și Mari*, care se roagă astfel:

> Să coboare, Domnul meu, Duhul tău Sfânt și să se odihnească asupra acestei oferte a slujitorilor tăi, să o binecuvânteze și să o sfințească, ca să fie pentru noi, Domnul meu, spre ștergerea greșelilor, iertarea păcatelor, spre marea speranță a învierii din morți și spre viața cea nouă în împărăția cerurilor, împreună cu toți aceia care s-au bucurat de bunăvoința ta[47].

Semnificația acestor invocații epicletice întâlnite, mai ales, în liturgiile orientale o întâlnim și în liturgia latină, cu precădere în rugăciunile numite în sacramentariile antice *segreta* și *postcommunio*. Prezentând o listă impresionantă de astfel de rugăciuni latine, Tillard arată că și în tradiția liturgică occidentală

Bisericii tale sfinte, catolice și apostolice…" („Anafora sfântului Iacob, fratele Domnului", în *Segno di unità*, a cura di E. Mazza, 282-283).

[43] Cf. *Segno di unità*, a cura di E. Mazza, 246.

[44] J.-M.R. Tillard, *L'Eucaristia pasqua della Chiesa*, 275.

[45] J.-M.R. Tillard, *L'Eucaristia pasqua della Chiesa*, 277.

[46] Cf. „Anafora di san Marco evangelista", în *Segno di unità*, a cura di E. Mazza, 196.

[47] „Anafora degli apostoli Addai e Mari", în *Segno di unità*, a cura di E. Mazza, 305.

îi este atribuit Euharistiei darul imortalității și al creșterii în speranța împărtășirii bucuriei Împărăției veșnice[48].

Tillard însă nu se limitează să afirme că în cadrul sinaxei euharistice primim sămânța învierii drept o autentică pregustare a bunurilor escatologice, pentru că tocmai această speranță eclezială a gloriei eterne nu smulge Biserica din terenul concret al vieții sale, ci îi hrănește și stimulează spiritul misionar. De aceea, momentul postliturgic este numit de teologul dominican, folosind terminologia orientală, „liturghia de după Liturghie", adică liturghia vieții cotidiene în terenul căreia trebuie să dea roade sămânța învierii care a fost primită în timpul Liturghiei sacramentale[49]. De aceea, invocațiile epiclezei trebuie să se transforme într-o angajare a credincioșilor pentru a actualiza în gesturile existenței concrete darul Duhului Sfânt: „A primi în cadrul memorialului pâinea și potirul comuniunii înseamnă a primi puterea Duhului Domnului pentru a deveni, întăriți de această putere, înfăptuitori ai reconcilierii, ai milostivirii, ai dăruirii totale de sine celorlalți, deci înfăptuitor ai comuniunii"[50]. Experiența comuniunii trăite în cadrul sinaxei euharistice imprimă, așadar, momentului posterior celebrării două mari dimensiuni: dimensiunea comunitară a comuniunii ecleziale și dimensiunea misionară a trimiterii spre a-l sluji pe aproapele, spre diaconie.

3. Concluzii

3.1. Concluzie teologică

Prima observație concluzivă constă în relevarea faptului că Euharistia este evenimentul sacramental eclezial ce conduce gândirea sa teologică, asemenea unei stele ce are menirea de a lumina întregul parcurs al reflecției sale. În câmpul privilegiat al cercetării sale, cel ecleziologic, Tillard își structurează percepția despre misterul Bisericii lui Dumnezeu în jurul unei realități ce emerge din Euharistie și din însuși planul mântuitor al lui Dumnezeu: comuniunea. Această comuniune se înrădăcinează în comunitatea de iubire dintre Tatăl și Fiul în Duhul Sfânt și este în același timp substanța mântuirii, pe care Dumnezeu o împlinește prin misterul pascal al lui Cristos și o oferă umanității separate de El și separate în ea însăși. Comuniunea care izvorăște din Sfânta Treime își iradiază puterea mântuitoare în Biserică, Trupul eclezial al lui Cristos,

[48] Cf. J.-M.R. Tillard, *L'Eucaristia pasqua della Chiesa*, 353-358.
[49] Cf. J.-M.R. Tillard, «La comunione alla Pasqua del Signore», 497.
[50] J.-M.R. Tillard, «Faisant mémoire de ton fils», *Parole et Pain* 9 (1972) 153.

care, în puterea Duhului Sfânt, manifestă și edifică ființa sa de comuniune, celebrând în ascultare față de porunca Domnului Isus memorialul misterului său pascal. De aici rezultă legătura vitală, osmoza, spune Tillard, dintre Euharistie și Biserică. Această osmoză reprezintă lungimea de undă constantă a Bisericii originilor și, de aceea, firul esențial al unității dintre Bisericile Orientului și cea Occidentală. Biserica este euharistică pentru că din contactul cu trupul euharistic al Domnului, în același timp, obține viața sa de comuniune, dar își manifestă și natura sa cea mai profundă, natura sa comunională. A asuma această cheie de lectură euharistică pentru aprofundarea ecleziologiei de comuniune înseamnă pentru Tillard a pleca de la evenimentul central al Bisericii vizibile, care este tocmai sinaxa euharistică a Bisericii locale, prezidată de episcopul propriu, înconjurat de prezbiteriul său, de diaconi și de întregul popor creștin.

Pentru a demonstra că sinaxa euharistică reprezintă în același timp epifania, dar și construirea, edificarea comuniunii ecleziale, Tillard aprofundează valoarea teologică a celebrării euharistice, a cuvintelor, rugăciunilor și riturilor ce o structurează. Un prim loc au cele două momente care fac parte din inima memorialului euharistic, adică anamneza și epicleza, a căror profundă natură eclezială este bine pusă în lumină.

Reciprocitatea, osmoza dintre Biserică și Euharistie, este demonstrată de Tillard atât prin citarea abundentă a izvoarelor liturgice, cât și prin metoda folosită în discursul său teologic. Este o metodă care trimite la o indicație oferită de documentul conciliar *Sacrosantum Concilium* la nr. 48, pentru a aprofunda înțelegerea misterului euharistic prin riturile și rugăciunile sale:

> Biserica veghează cu grijă ca fiii săi să nu asiste ca străini sau spectatori muți la acest mister al credinței, ci, înțelegându-l bine, cu ajutorul riturilor și rugăciunilor (*id bene intelligentes, per ritus et preces*), să participe la acțiunea sacră în mod conștient, cu pietate și activ.

Acesta este meritul principal, din punct de vedere liturgic, pe care trebuie să i-l recunoaștem ecleziologiei de comuniune a lui J.M.R. Tillard. Prin această metodă, Tillard a pus în practică cuvintele spuse de alt important teolog cu care a colaborat în redactarea instrucțiunii *Eucharisticum mysterium*, Cipriano Vaggagini: „Liturgia dăruiește teologiei ceva ce celelalte izvoare ale revelației, numai prin ele singure, nu pot dărui”[51]. Este o metodă care așteaptă încă să fie adoptată în multe câmpuri ale reflecției teologice, o metodă care vede, așadar,

[51] C. Vaggagini, *Liturgia e pensiero teologico recente. Inaugurazione del Pontificio Istituto Liturgico*, Pontificio Ateneo S. Anselmo, Roma 1961, 75.

în liturgie un autentic *locus theologicus*, nu un simplu și formal aparat de rubrici, o metodă care este conștientă de sensurile ce pot îmbogăți teologia dacă se ia în serios anticul adagiu *lex orandi, lex credendi*.

3.2 Consecințe pentru o reînnoită spiritualitate liturgică

Raportul strâns de dependență, de osmoză dintre Euharistie și Biserică, ce ne conduce la reciprocitatea dintre Liturgie și Ecleziologie, are și o altă consecință: osmoza existentă între liturgie și viața spirituală, mai precis, între Euharistie și spiritualitatea creștină. Papa Ioan Paul al II-lea arăta în Enciclica *Ecclesia de Euharistia*:

> În zorii celui de-al treilea mileniu, noi toți, fii și fiice ale Bisericii, suntem chemați să mergem înainte cu un elan reînnoit în viața creștină. După cum scriam în scrisoarea enciclică *Novo millennio ineunte*, „nu este vorba de a inventa un nou program. Programul există deja: este cel dintotdeauna, extras din evanghelie și din tradiția vie. Este centrat, în ultimă instanță, pe Cristos însuși, pe care trebuie să-l cunoaștem, să-l iubim, să-l imităm, pentru a trăi prin el viața trinitară și pentru a transforma cu el istoria până la împlinirea sa în Ierusalimul ceresc" (*NMI* 29). Realizarea acestui program cu un elan reînnoit în viața creștină trece prin Euharistie. Orice angajare în sfințenie, orice lucrare vizând împlinirea misiunii Bisericii, orice actualizare a planurilor pastorale trebuie să scoată din misterul euharistic puterea necesară și să se orienteze spre el ca spre apogeul lor.... Dacă neglijăm Euharistia, cum vom vindeca sărăcia noastră? (60)

Dar atunci și spiritualitatea de comuniune, consecință directă a ecleziologiei de comuniune, pe care același papă o recomandă Bisericii pentru noul mileniu (*NMI* 43), trebuie și ea să treacă prin Euharistie, prin sinaxa euharistică în care Biserica este edificată drept comuniune și, în același timp, își manifestă natura profund comunională. De aceea, spiritualitatea de comuniune este, înainte de toate, o spiritualitate liturgică, adică o spiritualitate în care Cristos este primul liturg, care nu încetează să acționeze în Biserică și în lume prin puterea misterului său pascal ce oferă lumii comuniunea cu Tatăl ceresc prin acțiunea edificatoare a Duhului Sfânt.

Promovarea spiritualității liturgice înseamnă, așadar, aprofundarea fecundității spirituale a celebrării euharistice, a riturilor și rugăciunilor prin care aceasta se exprimă. Este vorba de o bogăție ce stă la dispoziția tuturor credincioșilor, mai ales știind că reforma liturgică a diferitelor rituale și deci și a Liturghierului Roman a avut drept fundament teologic tocmai ecleziologia de comuniune repropusă cu tărie de Conciliul Vatican al II-lea. Această înrădăcinare liturgică,

euharistică, a spiritualităţii va conduce la o purificare a spiritualităţii de un anumit devoţionalism individualist, precum şi de anumite tendinţe emotivo-psihologice, care nu sunt mereu în acord cu Cuvântul lui Dumnezeu şi cu imaginea lui Dumnezeu transmisă în liturgie. Spiritualitatea liturgică, mai ales, îi va ajuta pe cei care iau parte la sinaxa euharistică să înţeleagă faptul că formează trupul eclezial al Domnului, că, împărtăşindu-se din pâinea vieţii şi din potirul mântuirii, sunt transformaţi şi devin „un singur trup şi un singur suflet în Cristos" (epicleza Rugăciunii Euharistice III). Astfel, vor fi depăşite diferitele condiţionări de tip individualist, care, pe parcursul istoriei Bisericii, au împiedicat realizarea şi, mai ales, trăirea comuniunii ecleziale.

3.3 Consecinţe pentru pastorala liturgică

Într-un articol intitulat „Euharistia şi vizibilitatea comuniunii", Tillard afirmă: „La adunarea sa euharistică, Biserica locală emerge într-o anumită măsură atât prin pluralitatea membrilor săi, cât şi prin unitatea ce îi strânge. Este atât de important, încât, dacă dorim să ştim cine este biserica într-un anume loc, cea mai sigură cale de a afla este de a ne uita la sinaxa sa euharistică"[52]. Din osmoza existentă între Euharistie şi Biserică, din faptul că celebrarea euharistică construieşte comuniunea profundă a Bisericii şi în acelaşi timp o manifestă emerg şi anumite consecinţe de natură mai practică, pe care le putem numi de pastorală liturgică. Aceste consecinţe pot să apară şi ca răspunsuri la anumite întrebări: Cât de mult sau cât de puţin exprimă celebrarea euharistică duminicală a unei parohii din biserica noastră locală comuniunea ce îi ieste dăruită de trupul euharistic al Domnului? Este comuniunea lungimea de undă pe care se desfăşoară în mod conştient celebrarea euharistică prin participarea activă, deplină şi conştientă a tuturor membrilor adunării euharistice, respectând dinamismul interior al preoţiei baptismale a credincioşilor şi al preoţiei ministeriale a celui ce prezidează sinaxa? Care sunt acţiunile de pastorală liturgică menite să conducă la asimilarea din partea tuturor credincioşilor a încărcăturii comunionale a Euharistiei şi să îi ajute să o manifeste în viaţa cotidiană proprie şi a comunităţii? Cum pot fi ajutaţi ministranţii, lectorii, comentatorii şi membrii corului să-şi înţeleagă propriul rol drept o adevărată slujire liturgică (cf. *SC* 29), deci o slujire a comuniunii Bisericii?

Răspunsul la aceste întrebări poate fi dat, pe de o parte, făcând ca prin participarea la Euharistie să lăsăm ca Biserica cu misterul său de comuniune să se

[52] J.-M.R. Tillard, «The Eucharist and the visibility of Koinonia», *Mid – Stream* 27 (1988) 345.

trezească în suflete, pentru a-l parafraza pe Romano Guardini și fericita lui afirmație, iar pe de altă parte, folosind toate instrumentele pe care Biserica noastră locală le are la îndemână pentru o autentică formare liturgică atât a clerului, cât și a credincioșilor, formare care, cu siguranță, va produce și acțiunile de pastorală liturgică impuse de această experiență a Bisericii drept mister de comuniune.